

Fritidshemmet

– en samtalsguide om uppdrag, kvalitet och utveckling

Skolverket

Beställningsuppgifter:
Fritzes kundservice
106 47 Stockholm
Telefon: 08-690 95 76
Telefax: 08-690 95 50
E-postadress: skolverket@fritzes.se

Beställningsnummer: 11:1237
ISBN: 978-91-86529-66-6

Grafisk produktion: AB Typoform
Omslagsfoto: Matton/Corbis
Foton: s. 6 Maskot/Adam Haglund, s. 11 Matton/OJO images, s. 12 Michael McLain,
s. 18 Scanpix/Eva Tedesjö, s. 25 Matton/OJO images/Paul Bradley, s. 32 Matton/Corbis,
s. 36 Bildarkivet, s. 40 Maskot
Tryck: Elanders Sverige AB, 2011.
Andra upplagan: 15 000 ex.

Innehåll

3	Förord
4	Inledning
5	Läsanvisning
7	Fritidshemmet i samhället
7	Fritidspedagogik – verksamhetens kärna
8	En verksamhet med historia
9	Utmaningar idag
13	Fritidshemmets uppdrag
13	Att komplettera utbildningen i förskoleklassen och skolan
16	Att stimulera elevernas utveckling och lärande
24	Att erbjuda en meningsfull fritid
30	Att främja delaktighet och inflytande
37	Kvalitetsarbete i fritidshemmet
37	Att mäta kvalitet i fritidshemmet
38	Ansvaret för fritidshemmets kvalitet
39	Systematiskt kvalitetsarbete – så går det till
45	Referenser
48	Lästips

Förord

Fritidshemmet spelar en väsentlig roll i barns tillvaro idag. Verksamheten är ett viktigt komplement till förskoleklassen och skolan för alla de barn som vistas där. För närvarande är drygt 80 procent av alla barn mellan sex och nio år och 14 procent av de mellan tio och tolv år inskrivna.

På fritidshemmet lär sig barn att ingå i sociala sammanhang och att utveckla sin identitet. De lär sig också att utifrån ålder och mognad ta ansvar för sig själv och andra. Utifrån läroplanens mål utvecklar barn sociala, relationella, tekniska, praktiska och estetiska kompetenser. Genom olika fritidsaktiviteter lär de sig om natur, miljö och hälsa. Att läsa, skriva och räkna ingår även i många av fritidshemmets aktiviteter.

Verksamhetens innehåll och kvalitet kan därför få märkbar betydelse för barns utveckling och lärande under de första skolåren. För att fritidshemmet ska kunna spela denna väsentliga roll krävs därför ansvarstagande från samtliga inblandade parter.

I Skolverkets årliga lägesbedömning och i Skolinspektionens kvalitetsgranskning framgår att fritidshemmets ledning, det vill säga skolhuvudman och rektor, ofta har bristande kännedom om kvaliteten i den verksamhet som erbjuds barnen. Huvudman och rektor har också bristande kännedom om det nationella uppdraget samt om vad som krävs för att utveckla och förbättra verksamheten. Många pedagoger har i alltför liten grad kunskap om det egna uppdraget, samtidigt som de ges begränsade möjligheter att gemensamt diskutera och konkretisera styrdokumentens mål.

Den nya skollagen och läroplanen som ska tillämpas från och med den 1 juli 2011 ger rektorer och pedagoger stärkta möjligheter att arbeta för att förverkliga fritidshemmets uppdrag. Dessutom har Skolverket i uppgift att stödja skolhuvudmän och rektorer i deras arbete med att förbättra kvaliteten i verksamheterna. Denna samtalsguide är ett bidrag till det kvalitetsarbetet. Förhoppningen är att skriften ska bidra till rektorsers och pedagogers gemensamma reflektion och diskussion om fritidshemmets uppdrag, kvalitet och utveckling.

Birgit Andersson, doktorand vid Umeå universitet, har skrivit underlaget till texten i samtalsguiden. Därefter har texten bearbetats ytterligare av Skolverket.

Tommy Lagergren
Avdelningschef

Marie Sedvall Bergsten
Undervisningsråd

Inledning

Från den 1 juli 2011 ska den nya skollagen (2010:800) tillämpas. Fritidshemmet har där ett eget kapitel (14 kap.) och ett förtydligat uppdrag. I och med den nya skollagen ingår fritidshemmet i skolväsendet och omfattas därmed av skollagens gemensamma kapitel (1–5 kap.) som bland annat berör ansvarsfördelning, ledning, kvalitet och inflytande samt elevers utveckling mot målen. Det här materialet utgår från den nya skollagen.

En ökad integration med förskoleklassen och skolan samt ett tydligare uppdrag enligt skollagen innebär förändrade förutsättningar för fritidshemmet och de pedagoger som arbetar där. Möjligheten att i högre grad låta fritidspedagogiken komplettera skolans verksamhet stärks, liksom möjligheten att utveckla lärandet genom nya impulser och arbetssätt i fritidshemmet. Det som dock hittills främst har iakttagits är att fritidshemmets verksamhet haft svårt att hävda sig gentemot skolan och att verksamheten ibland rent av marginaliserats både resurs- och planeringsmässigt. De möjligheter som finns verkar inte alltid tas tillvara.

Samtidigt finns goda exempel på hur skola och fritidshem kompletterar och berikar varandra. En del sådana presenteras i Skolverkets skrift ”Utveckling pågår”. För att andelen goda exempel ska öka krävs dock mer av samtal, reflektion och nytänkande i fler verksamheter. Huvudman och rektor behöver i växande grad uppmärksamma fritidshemmet och den roll det spelar för barns utveckling. Pedagoger i förskoleklass, skola och fritidshem kan genom samtal och diskussion hitta nya former för arbete, som berikar innehåll och ökar kvaliteten i verksamheten. Och all personal på fritidshemmet måste bli medveten om hur dagens uppdrag är formulerat och vilka krav det ställer på hur verksamheten utformas och hur personalen arbetar.

Syftet med denna samtalsguide är att stimulera diskussion och reflektion hos pedagogisk personal. Den ska bidra till fördjupade samtal om fritidshemmets uppdrag, innehåll och kvalitetsutveckling. Därtill ska den kunna ge rektorer ett stöd kopplat till deras ansvar att utveckla fritidshemmets kvalitet. Samtalsguiden utgör ett komplement till Skolverkets allmänna råd om kvalitet i fritidshem och till skriften Utveckling pågår – om kvalitetsarbete i fritidshem. Samtalsguiden ska förhoppningsvis bidra till både ökad kunskap om fritidshemmets uppdrag och ökad förmåga att omsätta uppdraget i en verksamhet av hög kvalitet.

Läsanvisning

Skriften innehåller tre kapitel. Det första kapitlet tar upp fritidshemmets uppdrag och förutsättningar idag. I det andra kapitlet behandlas det pedagogiska innehållet i fritidshemmets uppdrag. Det sista kapitlet fokuserar kvalitetsarbete i fritidshemmet. Varje kapitel kan med fördel läsas separat. I slutet av kapitel två och tre finns också frågor att diskutera. Tanken med frågorna är att de ska stödja och inspirera diskussionen inom arbetslagen eller mellan skolledningen och arbetslagen. En del frågor riktar sig till rektor specifikt, de finns samlade efter avsnittet Kvalitetsarbete i fritidshemmet. Självklart väljer var och en de frågor som upplevs relevanta eller anpassar frågorna till det egna utvecklingsbehovet.

Det finns fler frågor att diskutera och fördjupa sig i än de som tas upp här i samtalsguiden. En utgångspunkt för ytterligare samtal kan exempelvis vara de förslag till vidare läsning som ges i slutet av boken. Vidare finns artiklar och reportage m.m. på www.skolverket.se/fritidshem.

Samtalsguiden tar sin utgångspunkt i de mål, krav och riktlinjer som gäller för fritidshemmet i den nya skollagen (2010:800) och Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011, som ska tillämpas på utbildning från och med den 1 juli 2011. I materialet gäller alla hänvisningar dessa författningar.

Längst bak i samtalsguiden finns en referenslista samt ytterligare lästips och stöd för kvalitetsarbetet.

I samtalsguiden används både begreppet *barn* och *elev*. När direkta kopplingar görs till skollagen eller läroplanen används begreppet elev eftersom det numera används både i skollag och läroplan när det gäller fritidshemmet. I övrigt används begreppet barn.

Även *undervisning* och *utbildning* används i samtalsguiden eftersom de är begrepp som även avser fritidshemmets verksamhet i den nya skollagen. Med undervisning menas de målstyrda processer som under ledning av lärare syftar till utveckling och lärande genom inhämtande och utvecklande av kunskaper och värden. Utbildning är ett vidare begrepp än undervisning och kan även omfatta annan verksamhet i den yttre och inre miljön. För fritidshemmets del är skillnaden mellan begreppen inte så tydlig eftersom lärandeprocesser även kan pågå exempelvis i samband med mellanmålet eller genom leken på skolgården.

Pedagog används i samtalsguiden som ett samlingsbegrepp för de olika lärarkategorier eller annan pedagogiskt utbildad personal som kan arbeta i fritidshemmet. Begreppet fritidspedagog används när denna personalkategori avses specifikt.

Fritidshemmet i samhället

Fritidshemmets verksamhet är ett betydelsefullt komplement till förskoleklassen och skolan¹. Över 80 procent av alla barn mellan sex och nio år är inskrivna i fritidshem och av de mellan tio och tolv år är omkring 14 procent inskrivna. Andelen inskrivna elever ökar för varje år. Orsaken till den stora ökningen är att fler föräldrar förvärvsarbetar men också att fritidshemmet har integrerats med förskoleklassen och skolan och blivit en naturlig plats för både omsorg och utbildning. I de flesta kommuner har de olika verksamheterna samordnats organisatoriskt med gemensamma lokaler och gemensam ledning.

Fritidspedagogik – verksamhetens kärna

Att förena god omsorg och pedagogisk verksamhet är en av hörnstenarna i fritidshemmets pedagogik. Det pedagogiska arbetet utgår mer från barns intressen och erfarenheter än från ett i förväg planerat innehåll. Därtill lägger man stor vikt vid deltagande i sociala och meningsfulla sammanhang i syfte att främja barns allsidiga lärande och utveckling.

Fritidspedagogiken bygger på ett grupporienterat arbetssätt där relationer barn emellan och mellan barn och vuxna är viktiga redskap för att stödja och stimulera barn i deras förståelse av omvärlden. Den har ett särskilt fokus på identitetsutveckling och social kompetensutveckling.

Viktiga inslag i fritidspedagogiken är lek och skapande arbete. Det informella lärandet dominerar pedagogiken. Det handlar om att fånga och ta tillvara barns intresse och att skapa situationer i vardagen där barn kan utmanas i sitt lärande.

En väl fungerande fritidspedagogisk verksamhet kompletterar skolans ofta mer inrutade vardag och erbjuder barn möjlighet till att självständigt upptäcka både omvärlden och den egna förmågan. För att fritidspedagogikens visioner ska bli verklighet krävs aktiva fritidspedagoger som ser värdet i det egna uppdraget och vikten av att se och bekräfta varje barn. Det krävs också lokaler anpassade för

1. Grundskolan, grundsärskolan, specialskolan, sameskolan och särskilda utbildningsformer som skolplikt kan fullgöras i.

ändamålet och en fungerande organisation. På det sättet skiljer sig inte fritidspedagogiken från annan pedagogisk verksamhet.

En verksamhet med historia

Fritidshemmet har rötter i slutet av 1800-talets arbetsstugor. Dessa skulle fostra barn genom arbete. De hade också en pedagogisk tanke, att bereda barn möjlighet till bättre förutsättningar att klara skolarbetet. Eftermiddagshemmen, arbetsstugornas efterföljare under 1940- och 50-talet, la mer betoning på rekreation men de tog också ett viss stödjande ansvar för barnets skolprestationer, med läxläsning på eftermiddagen. Bristen på arbetskraft under 1960-talet ledde till att allt fler kvinnor trädde in på arbetsmarknaden och det moderna fritidshemmet grundlades med öppettider både före och efter skoldagen. Den pedagogiska verksamheten utvecklades under många år i nära anslutning till förskolepedagogiken. Fritidshemmet skulle vara ett komplement till hemmet. I fritidshemmet skulle god omsorg förenas med pedagogisk grupporienterad verksamhet som utgick från barns behov, utveckling och intressen.

Redan i 1970-talets stora utredningar väcktes tankar om en tätare integration mellan skola och fritidshem. Det tog dock många år för tankegångarna om samarbete mellan fritidshem och skola att slå rot. Under 1990-talet tog utvecklingen fart mot en ökad samverkan och integration mellan fritidshemmen och skolan, vilket bland annat innebar att fritidshem flyttade in i skolans lokaler. 1995 ändrades socialtjänstlagen och den så kallade kvalitetsparagrafen inrättades där fritidshemets uppgift definierades till att erbjuda barn meningsfull fritid och stöd i utveckling samt vara ett komplement till skolan. Paragrafens formulering flyttades till skollagen när fritidshemmen 1998 fördes över till utbildningssektorn. Samtidigt reviderades läroplanen från 1994 för den obligatoriska skolan till att också omfatta fritidshemmet och förskoleklassen.

Överföringen av fritidshemmet till skolan och en ökad integrering skulle leda till pedagogiska vinster. Samverkan i arbetslag med en gemensam pedagogisk grundsyn sågs som väsentligt för att höja kvaliteten och skapa bästa möjliga förutsättningar för elevernas utveckling och lärande i både skola och fritidshem. Flera forskningsstudier visade emellertid att det inte var så lätt att realisera tankarna om ökad kvalitet, då nittioåret kantades av ekonomisk kris samtidigt som skolans kultur kom att bli den dominerande.

Idag är så gott som alla fritidshem integrerade både lokal- och verksamhetsmässigt i skolan även om villkoren för verksamheten i kommunerna varierar stort. I och med den nya skollagen och läroplanen har fritidshemmet även i fortsättningen en betydelsefull roll för barns trygghet, lärande och utveckling.

Utmaningar idag

Enligt skollagen ska fritidshemmet stimulera elevernas utveckling och lärande samt erbjuda dem en meningsfull fritid före, efter eller på annat sätt i samband med skoldagen, samt under loven. Eleverna ska erbjudas utbildning i fritidshem i den omfattning som behövs med hänsyn till föräldrarnas förvärvsarbete eller studier. Fritidshem ska också erbjudas om eleven har ett eget behov exempelvis på grund av annat modersmål än svenska eller om föräldrarna deltar i arbetsmarknadspolitiska åtgärder.

Fritidshemmet spelar en väsentlig roll i barns tillvaro. Där lär sig barn inte bara att ingå i sociala sammanhang utan också att hantera de arenor för identitetsskapande och vuxenblivande som fritiden idag utgör. Verksamhetens innehåll och kvalitet kan därför få märkbar betydelse för barns utveckling och lärande under de första skolåren och i dess förlängning under tonåren. För att fritidshemmet ska kunna spela denna väsentliga roll krävs därför ansvarstagande från samtliga inblandade parter. De yttre förutsättningarna för kvalitet: personaltäthet, lämpliga gruppstorlekar och lokaler samt personal med rätt utbildning, måste vara goda. Dessutom måste samtliga på fritidshemmet; pedagoger, ledning, kontinuerligt diskutera och reflektera över fritidshemmets uppdrag och de egna förutsättningarna att fylla det med innehåll.

I det här sammanhanget är signaler om brister i verksamheten oroande. Trots att fritidshemmet är viktigt för barnen, konstaterar Skolverket i sin lägesbedömning att verksamheten ofta behandlas styvmoderligt både vid fördelning av resurser verksamheter emellan och vid planering av skolans verksamhet.

Sedan början av 1990-talet har gruppstorlekarna i genomsnitt fördubblats och personaltätheten halverats. År 2010 fanns det i genomsnitt 38 barn per avdelning och drygt 21 barn per årsarbetare. Många fritidspedagoger utgör även en resurs i skolan under sin arbetstid, ofta på bekostnad av personaltätheten i fritidshemmets verksamhet under eftermiddagen.

Att använda fritidspedagoger i klassrummet kan vara ett sätt för skolan att förstärka eller upprätthålla kvaliteten, genom förstärkning under den obligatoriska skoldagen. Men det sker inte sällan på bekostnad av fritidshemsverksamheten där personaltätheten minskar. Trots detta valde många kommuner att inte nyttja det riktade statsbidraget för ökad personaltäthet i skola och fritidshem 2001–2005 till fritidshemmen. Samma sak gäller för det kvalitetssäkrande statsbidraget som utgår årligen till kommuner som använder maxtaxa. Endast en mindre del av detta statsbidrag används till personalförstärkning i fritidshem.

Personalens utbildningsnivåer i fritidshem har varierat under den senaste tio-årsperioden och andelen personal med fritidspedagogexamen har minskat i många kommuner. Satsningar på kompetensutveckling för fritidshemspersonalen är inget prioriterat område. Det finns stora skillnader både inom och mellan kommunerna. Vissa kommuner tycks ha mycket svårt att rekrytera utbildade fritidspedagoger och andelen högskoleutbildad personal kan vara endast 15 procent av totala arbetsstyrkan. I andra kommuner har nästan alla anställda i fritidshem högskoleutbildning. Denna skillnad har tenderat att öka under senare år.

Grundskola och fritidshem finns ofta i samma organisation och rektor har stor frihet att fördela resurser mellan verksamheterna. Ofta verkar fritidshemmet inte prioriteras. Ibland blir fritidshemmen rentav en buffert i resursfördelningen, genom minskningar av personaltäthet och fler barn i grupperna men också genom att fritidspedagogerna arbetar mer under skoltid.

Enligt Skolinspektionens kvalitetsgranskning kan kunskapen om fritidshemmens uppdrag, arbete och måloppfyllelse förbättras hos alla berörda. I många av de granskade fritidshemmen har ledningen, det vill säga rektor, ofta bristande kännedom om kvaliteten i den verksamhet som erbjuds barnen på det egna fritidshemmet. Rektor har också bristande kännedom om det nationella uppdraget samt om vad som krävs för att utveckla och förbättra verksamheten. Detta paras med att även pedagogerna på fritidshemmet i alltför liten grad har kunskap om det egna uppdraget, samtidigt som de ges begränsade möjligheter att gemensamt diskutera och konkretisera styrdokumentens mål i den egna verksamheten. Det kan förklara varför medvetenheten om den goda omsorgens betydelse för barns välbefinnande har försämrats enligt Skolinspektionen, liksom medvetenheten om vikten av att etablera och fördjupa relationer mellan barn och pedagoger i fritidshemmet. Resultatet blir en verksamhet med alltför lite fokus på att stödja och stimulera barns trygghet, lärande och utveckling.

För att fritidspedagogikens fulla potential ska kunna nyttjas och komma barnen till godo behöver ledningen, det vill säga huvudman och rektor, säkerställa att grundförutsättningar i form av utbildad personal i fritidspedagogikens grunder, lämpliga storlekar på barngrupper och tillgången till ändamålsenliga lokaler blir en realitet i enlighet med skollagen. Vidare krävs att pedagoger och övrig personal gemensamt diskuterar fritidshemmets uppdrag samt hur man tillsammans ska arbeta för att förverkliga det. Denna skrift kan bidra till diskussionen.

Fritidshemmets uppdrag

Att komplettera utbildningen i förskoleklassen och skolan

Fritidshemmet kompletterar skolan både tids- och innehållsmässigt. Verksamheten pågår under den skolfria delen av dagen och året. Innehållsmässigt kompletterar fritidshemmet skolan genom att erbjuda eleverna fritidsaktiviteter som på skilda sätt knyter an till och förstärker arbetet med läroplanens mål. Fritidshemmet kan inrikta arbetet mot utvecklandet av vissa kunskaper och kompetenser, till exempel mål och riktlinjer för normer och värden eller mål om att kunna använda och ta del av många olika uttrycksformer. Fritidshemmet kan även förstärka arbetet med skolans kunskapsinnehåll. Vid användandet av mått och mängdenheter i till exempel konstruktionslekar eller snickeriaktiviteter bidrar fritidshemmet till läroplanens mål om att kunna lösa problem och omsätta idéer i handling på ett kreativt sätt. Avslutningsvis är en av de fundamentala uppgifterna i fritidshemmet att stödja eleverna i deras lärande och utveckling mot att bli demokratiska, empatiska och sociala medlemmar i fritidshemsgruppen liksom i samhället i stort.

De flesta fritidshem är idag integrerade med förskoleklass och skola i gemensamma lokaler. I arbetslaget samarbetar man utifrån en gemensam syn på elevernas utveckling och lärande. Fritidshemmets arbete, med fokus på barns välbefinnande och identitetsutveckling liksom harmoni i barngruppen, är då en viktig del av elevhälsans arbete samt i det främjande och förbebyggande arbetet mot diskriminering och kränkande behandling. I många skolor deltar fritidspedagogerna även i arbetet under den obligatoriska skoldagen, där de kan bidra i arbetet med identitets- och gruppstärkande moment.

Det finns dock anledning att reflektera över fritidshemmets kompletterande uppdrag. Skolinspektionens kvalitetsgranskning visar att verksamheten på många fritidshem inte har en tydlig pedagogisk avsikt och att man inte fullt ut tar tillvara fritidshemmets potential. En förklaring till detta är att personalen på fritidshemmet inte i tillräckligt hög grad är medveten om vilka krav och förväntningar som ställs på verksamheten. Man känner inte till mål och riktlinjer för fritidshemmets

verksamhet och har heller inte diskuterat frågorna. Det behöver inte betyda att den verksamhet man erbjuder är dålig. Men den utformas utifrån andra grunder än styrdokumentet. Ibland är det personalens egna intressen som styr innehållet i verksamheten. Ibland gör personalen prioriteringar utifrån tillgängliga resurser, lokaler och andra förutsättningar, ibland går verksamheten på ren rutin.

Det finns även en risk att integrationen mellan skola och fritidshem medför en urholkning av fritidshemmets uppdrag. Integrationen i sig utgör inget hinder för att lyfta fram fritidshemmets egenart. Väl genomförd kan den, som påpekats, bidra till högre kvalitet i helheten. Men det finns exempel på hur skolan ”slukar” fritidspedagogerna, som då lägger relativt sett större kraft och energi på arbetet inom ramen för skolan, medan verksamheten på fritidshemmet sätts på undantag. Tiden och kraften räcker helt enkelt inte till för att ta ansvar för helheten. Därmed begränsar man möjligheterna att fullgöra fritidshemmets uppdrag. På samma sätt finns en tendens att förbise fritidshemmets uppdrag och frågor, när gemensam kompetensutveckling planeras. Skolans ledning tenderar alltför ofta att endast marginellt engagera sig i fritidshemmets utvecklings- och förbättringsarbete. Det försvårar förstås de reella möjligheterna att arbeta integrerat och ta tillvara den resurs som fritidshemmet utgör.

Fritidspedagoger, förskollärare och lärare kan tillsammans bidra till en helhetssyn på verksamheten i både förskoleklassen, skolan och fritidshemmet. För att säkra att fritidshemmet kan utgöra ett komplement till förskoleklassen och skolan på det sätt som styrdokumentet avser finns egentligen inga genvägar. Det krävs kontinuerliga samtal, gemensam kompetensutveckling och väl använd planeringstid.

- ## EGNA FRÅGESTÄLLNINGAR

[illegible]

Att stimulera elevernas utveckling och lärande

Enligt skollagen ska fritidshemmet *stimulera* elevernas utveckling och *lärande* och inte bara vara ett stöd i deras utveckling. I och med att begreppen stimulera och lärande numera finns inskrivet i lagen har fritidshemmets uppdrag förstärkts. Pedagogens ansvar att aktivt utmana och påverka elevernas lust att lära har ökat.

Skollagens formuleringar om lärandet i fritidshem bygger på en syn på lärande och utveckling som betonar sammanhanget och den sociala dimensionen.

I en verksamhet som bygger på insikten att barns utveckling och lärande sker hela tiden och i alla sammanhang samt präglas av synen på barn som aktiva medskapare av sin egen utveckling och sitt eget lärande skapas goda möjligheter för varje barn att utvecklas rikt och mångsidigt (Skolverkets allmänna råd med kommentarer. Kvalitet i fritidshem).

I de flesta sammanhang idag betraktas lärande som något som sker på fler platser än i skolbänken. Olika människor associerar också till olika innebörder av begreppet. Knud Illeris visar exempelvis hur tre grovt skissade grundbetydelser av begreppet lärande samspelar. Lärande kan avse resultaten av läroprocesser och betyder den förändring som ägt rum – det man lärt sig (kognitivt, socialt etc.). Begreppet lärande kan också avse individens inre psykiska processer som leder fram till resultatet. Slutligen kan lärande avse det som händer i mötet mellan individ och sammanhang. Enligt Illeris är det mötet en förutsättning för de inre processerna som i sin tur kan leda till lärande i betydelsen av förändring av något slag. Varje process som leder till förändring och som inte enbart beror på biologisk mognad eller åldrande definieras som lärande. Den är i sin tur ett resultat av mötet med omvärlden och inre processer hos individen. Det här sättet att definiera lärande knyter väl an till fritidshemmets uppdrag.

I fritidshemsåldern utvecklar barn allt större medvetenhet om sig själva i relation till sin omgivning. Barnen testar tankar och beteendemönster i samspel med andra. I takt med att barnet blir äldre förväntas det också i växande grad ta ökat ansvar för sig själv och andra, från att tidigare ha varit beroende av andras omvårdnad. Men det betyder inte att barn kan eller ska klara sig helt själva. Lärande och utveckling måste ske i samspel med andra, som kan stödja och utmana.

EN PEDAGOGISK UTMANING

För att fullgöra fritidshemmets pedagogiska uppdrag krävs att det finns en pedagogisk idé i arbetet och en strukturerad planering som grund för vilka aktiviteter som genomförs. Skolinspektionens kvalitetsgranskning visar dock att verksamheten på många fritidshem är ganska rutinmässig, utan pedagogisk tanke. Orsakerna till detta kan vara flera. Personal utan pedagogisk utbildning är en förklaring. Bristande kunskap om vilka mål som finns för verksamheten, och vilka krav som följer ur dessa är en annan. En alltför snäv inställning från rektor, där fritidshemmets frågor inte får ta plats i gemensamma diskussioner och i planering kan avslutningsvis också påverka.

En ökad betoning av lärandet minskar inte omsorgens betydelse. Idén om fritidshemmet där omsorg och pedagogik är sammanflätat är fortfarande stark. Enligt skolagens intentioner ska omsorgen också ha en pedagogisk betydelse i fritidshemmet. Elevens utveckling ska ses som en helhet där pedagogik och omsorg integreras.

Frågan om hur omsorg och lärande ska kombineras är ständigt föremål för diskussion. I en artikel resonerar Gunilla Halldén kring omsorgens plats i en utbildningsinstitution. Hon menar att en risk med den starka betoningen på lärande och barnets kompetens som idag präglar styrdokumentet är att omsorgens betydelse nedvärderas. Samtidigt är omsorgen nödvändig då den skapar förutsättningar för lärande och utveckling. Att känna trygghet, tillhörighet och att kunna identifiera sig i sammanhang, krävs för ett aktivt lärande.

Pedagogerna kan genom att förena omsorg och pedagogik stimulera elevernas fysiska, intellektuella, sociala och emotionella utveckling. I kommentaren till Skolverkets allmänna råd om kvalitet i fritidshem betonas detta: *En helhetssyn på barns utveckling bygger på insikten att olika sidor av barns utveckling och lärande hör ihop och påverkar varandra.* Återigen, för att detta ska bli verklighet krävs en medvetenhet om uppdraget, och möjligheter att diskutera och konkretisera det i aktiviteter.

VAD LÄR BARNEN I FRITIDSHEMMET?

Verksamheten i fritidshem präglas av samvaron barn emellan och mellan barn och vuxna. Lärande sker i möten, i samtal och genom att barn iakttar hur andra gör och efterliknar det. Lärandet är starkt bundet till situation och sammanhang, oftast informella sådana eftersom barn har stora möjligheter att röra sig fritt och välja när och hur de vill leka inom fritidshemmets ram. Den kommunikativa förmågan stimuleras ständigt i fritidshemmet då mycket av verksamheten bygger på förhandling om vad som ska göras och lekas.

Men barn lär mer på fritidshemmet än kommunikation. Enligt Anna Klerfelt lär och utvecklar barn som deltagit i fritidshemmets verksamhet även sociala, relationella, tekniska och estetiska kompetenser. Klerfelt visar vidare att barn också lär sig om miljö, hälsa, fritidsaktiviteter etc., och att lärandet då är knutet till de aktiviteter som pågår i det vardagliga arbetet. Fritidshemmet ger barn möjligheter att lära på andra sätt än i skolan, och även tillämpa kunskaper i praktiken. Att läsa, skriva och räkna ingår i många aktiviteter i fritidshemmet, till exempel vid sällskapsspelande, vid beräkning av mängden varm choklad som behövs till en utflykt eller vid mätning och beräkning av lådbilsbyggandet.

För att barn ska utmanas till lärande behövs medvetenhet från pedagogerna om de vardagliga situationernas många möjligheter. När barnet söker en skalare till frukten är det skillnad mellan att säga ”sök i tredje lådan uppfifrån under diskbänken” gentemot att peka på rätt låda och säga till ett barn ”sök där”.

I inledningen till allmänna råd Kvalitet i fritidshem anges hur lagstiftningen i detta avseende bör beaktas: *För de avsnitt i läroplanen som behandlar grundläggande värden, förståelse och medmänsklighet, saklighet och allsidighet, normer och värden kan läroplanen helt och hållet tillämpas även av fritidshemmet. När det gäller de mer renodlade kunskapsmålen kan fritidshemmet bidra med sina erfarenheter av en utforskande och laborativ och praktisk metodik.*

En viktig uppgift för pedagogerna är att gemensamt se och förstå hur den dagliga verksamheten stimulerar lärande. Då blir det också möjligt att hitta ytterligare vägar att utmana och utveckla barnens engagemang och lärande. Än en gång blir professionella samtal med gemensam tolkning av uppdraget centrala för framgång. Att var och en ser och förstår fritidshemmets unika roll, liksom det egna bidragets betydelse i arbetet.

Medvetna pedagoger är en nödvändig men inte tillräcklig förutsättning. För att kunna bedriva fritidshemmets verksamhet så att barnen lär och utvecklas har också de strukturella förutsättningarna stor betydelse och behöver uppmärksammas. Enligt skollagen ska elevgrupperna ha en lämplig sammansättning och storlek, lokalerna ska vara ändamålsenliga och det ska finnas utbildad personal. Även för detta ges rekommendationer i Skolverket allmänna råd och kommentarer Kvalitet i fritidshem.

IDENTITETSUTVECKLING OCH UTVECKLING AV SOCIAL KOMPETENS

Enligt skollagen är ett övergripande mål att fritidshemmet ska främja allsidiga kontakter och social gemenskap. Utvecklingen av social kompetens är då både en viktig faktor i processen och ett mål i sig.

I fritidshemmet kan barnen etablera och utveckla både kamratrelationer och en grupptillhörighet. Det är faktorer som är viktiga för barns sätt att skapa och utveckla sin identitet och sin sociala kompetens. Eftersom barnens sociala kompetens utvecklas både individuellt och i den grupp där de ingår, så har gruppstorleken på fritidshemmet betydelse. I grupper som har en lämplig storlek, och där det finns medvetna och närvarande pedagoger, kan många barn bli stärkta i att förstå sig själva och känna att de duger. Likaså kan de få stöd och stimulans att utveckla sin förmåga att samspela med kamrater och andra vuxna. Om gruppen är för stor finns risk för anonymitet, otrygghet och i sämsta fall aggressivitet och andra negativa beteenden. Varje barn behöver få möjlighet att testa sina tankar och funderingar med stöd av en trygg vuxen.

Alla barn mår bra av att utvecklas i en stabil grupp men för vissa barn kan detta vara extra viktigt. För enskilda barn kan fritidshemsvistelsen bli en viktig plats för stabilitet, med tillitsfulla och bärande relationer. Om hemmiljön är otrygg eller föräldrarnas stöd sviktar kan fritidshemmet fylla en viktig roll med sitt engagemang och intresse för elevens hela livssituation. Barn som till exempel utsätts för mobbning bär det alltför ofta inom sig och undviker att berätta för mamma eller pappa av rädsla för att såra dem eller göra dem oroliga. Fritidspedagogen kan här bli en nyckelperson för barnet, om gruppstorleken och kontinuiteten i personalgruppen möjliggör för barn och pedagoger att bygga bärande relationer. Fritidspedagoger vittnar även om att

många barn, efter att de slutat i fritidshemmet, återkommer för en pratstund och för att upprätthålla kontakten eller för att få stöd i att hantera svåra situationer.

RELATIONER HAR BETYDELSE

Med ökad ålder blir kamraterna alltmer centrala och viktiga för barn och då särskilt för utvecklingen av den egna identiteten och av sociala förmågor såsom att kunna samspela med kamrater. BRIS:s rapport visar att det som bekymrar barn mest och som samtalen till BRIS oftast handlar om är olika svårigheter i kamratrelationer. Enligt barnen själva är också kamraterna det viktigaste i fritidshemsverksamheten.

I Skolinspektionens enkät till elever i årskurs fyra uppgav åtta av tio att kompisarna var det bästa med fritidshemmet. Men kamratrelationer är inte alltid enkla. Kamratgruppen påverkar barnet genom sina markeringar av om individen duger och tillmäts någon social status. Identiteter är inte heller statiska utan ständigt utsatta för förhandlingar i kamratgrupper. Det finns skillnader i relationernas styrka, t.ex. beskrivna som kamrater och kompisar där kamrater kan vara sådana som finns i klassen medan kompisar betecknar dem som man har en närmare och tätare relation till. Och det finns, som i alla relationer, oron för att uteslutas.

Att vara lyckad i skolans värld handlar enligt skolbarn ofta just om att ha kompisar visar Lottie Lofors-Nybloms forskning. Barn arbetar också aktivt med sina relationer, de förankrar, fördjupar och avslutar dem. Det innebär även att utesluta någon för att kunna innesluta någon annan. Handlingar som visar på inneslutning och som samtidigt utesluter någon eller några är därmed verktyg i barns relationsarbete. Men det finns olika former av uteslutning. Enligt Marie Wrethander Bliding förekommer den i två former, en som blir en konsekvens av pågående relationsarbete och en annan som tydligare indikerar att några barn systematiskt utesluts från samhörighet och gemenskap.

I en bra fungerande fritidshemsverksamhet kan en positiv vi-känsla skapas där gruppens goda krafter utvecklas och används av pedagogerna som viktiga redskap för barns sociala lärande och kompetensutveckling.

Ju äldre barnet blir desto viktigare blir kamraterna och gruppsamvaron blir mer central. Fritidshemmet kan bidra till att barn utvecklar tillit till sig själva och sin egen förmåga i denna process.”... ” Barns självkänsla och identitet utvecklas i samspel med andra. I en väl fungerande grupp har barnen glädje av varandra (Skolverkets allmänna råd med kommentarer. Kvalitet i fritidshem).

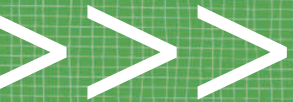
I en väl fungerande grupp blir också frågor om uteslutning och sociala mönster lättare att hantera för både barn och pedagoger. Det skapar trygghet för alla parter. En uppgift för pedagoger är därmed att synliggöra och påverka på vilket sätt barn agerar och förhandlar sinsemellan.

I arbete med barns relationsbyggande blir en balansgång för pedagogen att å ena sidan låta barn dra sig undan och själva utveckla relationer, men samtidigt vara närvarande och delaktig, för att kunna hjälpa barnen att skapa hållbara relationer. Det innebär att bland annat att se och analysera hur barnen gör och varför. Ett barn som drar sig undan, vill det ha lugn och ro eller släpps det inte in? Ett barn som dominerar, är det kompetent att välja andra strategier om det vill? Det här ställer också krav på kvaliteten i relationen mellan pedagogen och barnen. För att kunna stödja barnen och agera utifrån de egna observationerna så måste pedagogen skapa trygghet, tillit från barnens sida så att de vågar vara sig själva.

Om pedagogerna är frånvarande eller relationerna brister, finns risken att fritidshemmet blir en hård lärandemiljö där barn gör dyrköpta erfarenheter i relationsbyggande. I sin kvalitetsgranskning konstaterar Skolinspektionen att skillnaderna är stora mellan fritidshem där personalen engagerar sig i barnens lek och aktivt arbetar för att inkludera alla, och fritidshem där personalen är frånvarande och överlåter relationsbyggandet till barnen. Men även ton och innehåll i kommunikationen mellan barn och vuxna påverkar relationerna och klimatet. Om personalen tvingas göra ständiga ”brandkårsuttryckningar” för att upprätthålla ordning och mana till lugn, finns mindre utrymme till förtroendefulla samtal.

På fritidshemmet är pedagogen en förebild i både sitt sätt att agera och sitt sätt att tala. Om barnen ska känna trygghet och tillit, krävs en samtalspartner som är äkta och seriöst intresserad av dem och deras upplevelser i fritidshemmet liksom deras liv för övrigt. Det ställer krav på både lyhördhet och tydlighet i kommunikationen. Dessutom behöver barnen få se pedagoger som samarbetar konstruktivt, där naturligtvis diskussioner och gemensam problemlösning också ingår. Det innebär ett öppet och tillmötesgående förhållningssätt gentemot såväl barn som föräldrar och kollegor.

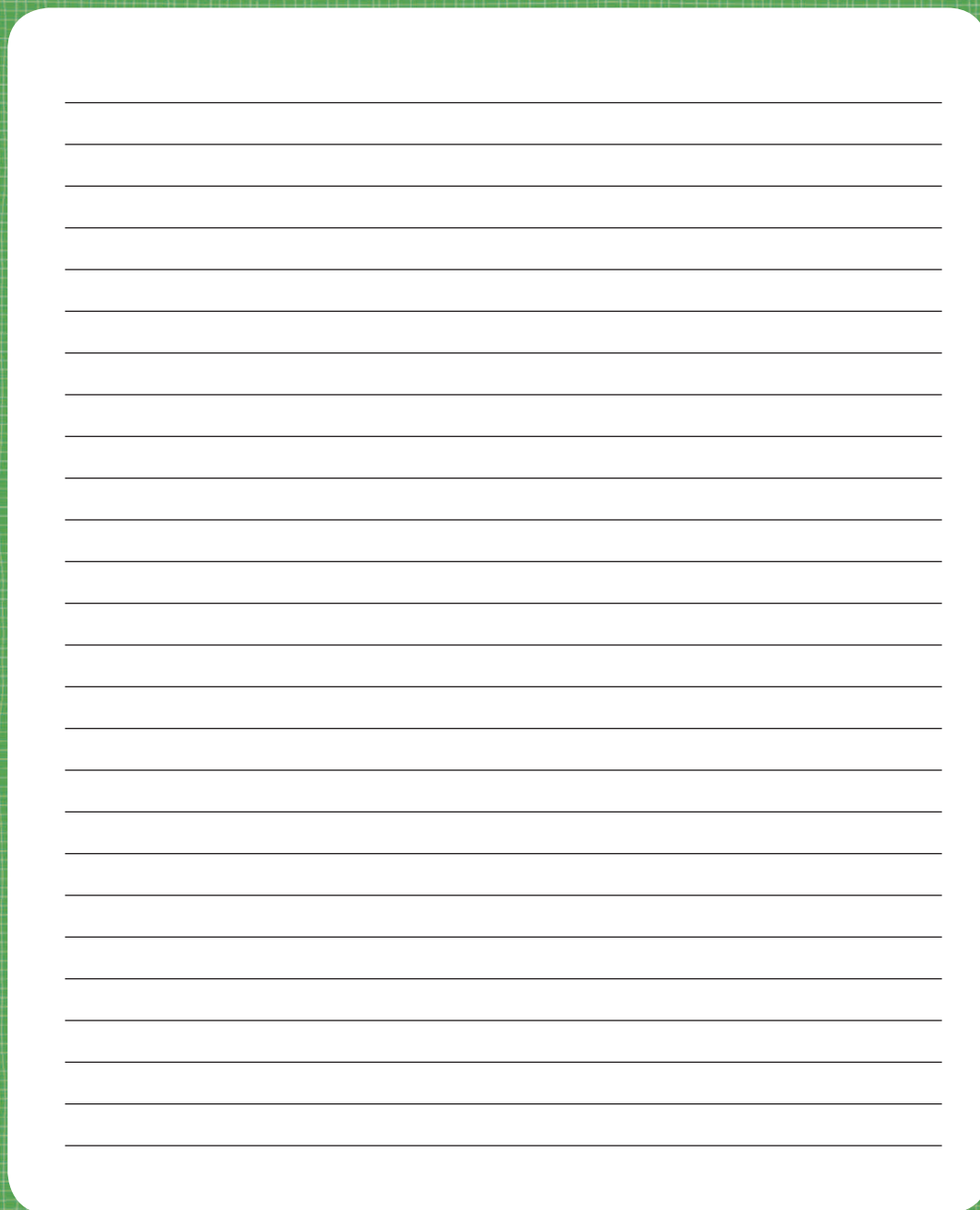
Den här idealmiljön kan ibland kännas långt ifrån vardagen på fritidshemmet. För att kunna vara en närvarande pedagog och en förebild behöver man ges rimliga förutsättningar både avseende resurser, lokaler och tid för planering. Därtill behöver var och en ge av sitt engagemang och sin professionalitet i samtal och aktiviteter så att vars och ens fulla kompetenser och potential kan tas tillvara i arbetet.

ATT STIMULERA ELEVERNAS UTVECKLING OCH LÄRANDE

1. Vad innebär det för vårt fritidshem att uppdraget har förtydligats genom att fritidshemmet ska **stimulera** elevernas utveckling och **lärande**?
2. Vilka tydligt respektive mindre tydligt definierade regler för social samvaro har vi i fritidshemmet, förskoleklassen och skolan?
3. Hur ser vi som pedagoger till att det är goda normer och värden som styr barnens aktiviteter och sociala samspel?
4. Hur kan vi vuxna vara närvarande och samtidigt ge barnen möjligheter till avskild lek och aktivitet?
5. Hur tillgodoser vi barnens grundläggande fysiska, psykiska och sociala behov av omsorg i vår verksamhet?
6. På vilket sätt förenas omsorgen med barnens lärande och utveckling?
7. Vad kan vi pedagoger göra för att främja utvecklingen av kompisrelationer i fritidshemsverksamheten?
8. Hur tydliggör vi i arbetslaget lärandesituationerna i fritidshemmet utifrån läroplanen?
9. Hur tar vi tillvara de vardagliga situationernas möjligheter till lärande?
10. Hur bidrar vi till att göra barnen medvetna om sitt eget lärande?
Hur kan det dokumenteras?
11. Hur synliggör och kommunicerar vi barnens lärande och utveckling med föräldrar och övriga kollegor på skolan?

EGNA FRÅGESTÄLLNINGAR

Att erbjuda en meningsfull fritid

I Skolverkets skrift Allmänna råd för Kvalitet i fritidshem kommenteras skollagens begrepp meningsfull fritid: *Förutsättningar för att barnen skall uppleva fritiden som meningsfull är att verksamheten är trygg, rolig och stimulerande där lek och skapande får stort utrymme och formas utifrån barnens ålder, mognad, behov, intressen och erfarenheter.*

Fritidshemmen ska med andra ord genom sin verksamhet appellera till många barns skiftande uppfattningar om vad som känns meningsfullt för stunden och vad som kan vara meningsfullt på sikt.

FRITID – FRI TID?

Begreppet fritid är inte entydigt. Det kan stå för tid fri från förpliktelser, eller tid fri för val av aktiviteter. På fritidshemmet är det inte självklart hur begreppet tolkas. Malin Rohlin skriver i sin avhandling hur skolan styr fritiden såväl tids- som innehållsmässigt genom att inte bara sätta tidsmässiga ramar utan även ställa krav på aktiviteter knutna till skolans uppdrag. Samtidigt är tiden fri på ett sätt inom fritidshemmet. Där har verksamheten varit mer innehållsstyrd än styrd av tid, det vill säga mindre inrutad och med utrymme för egna val. Rohlin konstaterar dock att förändrade villkor med större barngrupper, mellanmål i skolans matsal och gemensamma stängningar med andra avdelningar innebär att tiden på fritidshemmet hackas upp i många klockslag. Fritiden blir mindre fri.

Barn kan ofta känna sig fria att delta i eller avstå från aktiviteter som erbjuds i fritidshemmet, men de kan inte helt fritt välja vilken aktivitet de vill utöva. Ekonomiska resurser och lokaler begränsar liksom pedagogernas kompetens och förutsättningar. Den fria tiden i fritidshemmet kan för föreningsaktiva barn innebära frihet från aktiviteter och tid till lek, vila och reflektion. För ett barn vars förälder varken har råd eller möjlighet att stödja ett aktivt fritidsliv kan den fria tiden i fritidshemmet inspirera till deltagande i aktiviteter som engagerar barnet.

Det är viktigt att det finns en balans mellan det barnen initierar och menar är meningsfull fritid här och nu, och det som pedagogerna, utifrån analyser av barns erfarenheter och intressen, stimulerar till. Exempelvis kan fotbollsspel för en grupp barn vara både roligt och meningsfullt. En fotbollsintresserad pedagog kan se och förstå det meningsfulla i fotbollen, i motorisk träning, i konsten att förstå regler och förhandla om förutsättningar. Pedagogen kan också se hur fotbollen utvecklar barnen och även stötta enskilda barn genom att ”pusha” eller arbeta för gruppkäns-

lan. Samtidigt, även om pedagogen ser det meningsfulla, så måste han eller hon fråga sig om detta är tillräckligt. Blir utvecklingen tillräckligt allsidig, finns tillräcklig variation. Det kan i sin tur leda till försök att utvidga aktiviteterna och visa på fler möjligheter än fotboll.

Pedagogens arbete ska syfta till att barn ska få möjlighet att vidga sina vyer genom att utforska möjligheterna i sin närmiljö, göra utflykter och vara fysiskt aktiva. Verksamheten behöver vara varierad och också erbjuda skapande aktiviteter som dans, drama, bild och musik för barns allsidiga lärande och utveckling. Samtidigt måste det även finnas utrymme för lugn och reflektion för barnet.

LEK ETT VERKTYG FÖR UTVECKLING

Leken har en central plats på fritidshemmet, vilket bland annat återspeglas i läroplanen. Att leka är centralt för barns och elevers liv, lärande och utveckling. Rätt inramad är leken en resurs i utvecklingsarbetet.

För barn är leken ett verktyg för att göra världen begriplig. Med hjälp av fantasi blir komplicerade sammanhang enklare att hantera. Både det talade och skrivna språket måste associeras till föreställningar om världen, annars blir det dött. När erfarenheter blandas med fantasi kan ofta kreativa lösningar uppstå. Barns mönster att tänka, hantera information och lösa problem kan därför förändras och utvecklas genom leken. För att leken ska vara stimulerande och utmanande behöver den ges sammanhållen tid samt miljöer och erfarenheter som inspirerar till lek. Utmaningar från pedagoger kan också leda leken vidare till högre nivåer.

På fritidshemmet ser inte verkligheten alltid ut på detta sätt. På anslagstavlor runt om i landets fritidshem står ofta "fri lek" på dagsschemat. Den fria leken kan vara utvecklande och lärorik för barnen, ofta i kraft av sin frihet och möjligheterna att forma leken efter egna önskningar. Men fri lek kan också innebära att vissa barn undviker planerade aktiviteter eller tar del i gruppens utveckling. Den kan också vara en utväg för personalen att hantera en alltför stor barngrupp och få tid och resurser till annat.

Den fria leken är inte sällan ostrukturerad och emellanåt mest ett sätt att överlåta ansvaret på barnen själva. Dessutom berättar barn själva om att de uppskattar leken och friheten på fritidshemmet, men att leken ofta blir avbruten och begränsad genom personalens ingripanden, till synes planlöst för barnen. Fasta tider för mellanmål, bestämda tider för utelek eller förflyttningar mellan lokaler och avdelningar bryter aktiviteten.

Ibland finns uppfattningen att struktur, lärande och planering inte går att förena med lek och frihet. Men det finns inte belägg för detta. Skolinspektionens granskningar ger flera exempel på verksamhet där man väl lyckas kombinera lek och mer organiserad verksamhet. Traditionella regellekar och lekar som initieras och organiseras av vuxna är också uppskattade inslag i fritidshemmets verksamhet. De kan vara ett bra sätt att samla gruppen och skapa vi-känsla.

MILJÖN HAR BETYDELSE

Miljön, både ute och inne, både fysisk och psykosocial, har betydelse för barns välbefinnande men skapar också förutsättningar och stimulans till lärande och utveckling. Den miljöpsykologiska forskningen visar att den fysiska miljön sänder signaler om man är välkommen eller inte. Den visar också att omgivningens estetiska kvalitet har betydelse för både fysiskt och psykiskt välbefinnande och därmed möjligheten till lärande och utveckling. Ett fritidshem som ger ett oengagerat intryck som till exempel dålig ordning, bristande städning och negativ information, förmedlar ett negativt budskap om bristande omsorg. Där finns sämre förutsättningar för utveckling och lärande än i en god miljö. Men fler faktorer påverkar och avgör.

Varje fritidshem har sitt eget klimat, som präglar samtal och umgänge. Klimatet påverkas av lokalerna, inredningen och av attityden hos varje människa som finns där, vilket i sin tur påverkar samtal och aktiviteter. En god miljö känns välkomnande och lugn. I en negativ miljö med dåligt klimat ökar oron i gruppen; barn rusar omkring och har destruktiv inverkan på pågående aktiviteter och lekar, vilket gör klimatet än otryggare.

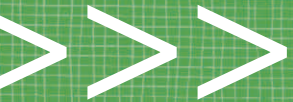
Även om klimatet är viktig så är den fysiska miljöns faktiska utformning viktig för verksamheten på fritidshemmet. Där behövs små utrymmen likväl som stora lokaler för olika funktioner, lekar och aktiviteter vilket framgår av Skolverkets allmänna råd. Forskningsstudier betonar vikten av att barn i skolåldrar kan dra sig undan och leka mer avskilt och i mindre grupperingar. Barn söker ofta tid och egen plats för sina aktiviteter och lyckas ibland hitta s.k. mellanutrymmen som korridorer, trappavsatser och liknande där de skapar friutrymme.

Barn behöver miljöer som inspirerar till olika aktiviteter. Skapande aktiviteter kräver en sak, lek och drama kräver en annan, konstruktionsleksaker med byggmaterial en tredje och snickrande en fjärde etc. Om man har tillgång till ett rum som kan byta skepnad utifrån barns önskemål och pedagogers intentioner finns möjlighet att variera innehåll och aktiviteter.

Många fritidshem bedriver sin verksamhet i lokaler som främst anpassats för skolans verksamhet, vilket begränsar möjligheterna för verksamheten. Ofta tvingas man anpassa verksamheten efter lokalerna på ett sätt som inte gynnar klimatet. Ett exempel är vikskärmar som delar in klassrum. De används ibland för att skapa avskildhet i skollokaler som inte erbjuder smårum för andra aktiviteter än regelrätt undervisning. Dock stängs inte ljud ute och det är just ljudnivån som barn ofta upplever som stressande.

Fysisk miljö och socialt klimat samspelar och skapar den helhet som ger fritidshemmets dess klimat. Det innebär att torftiga miljöer kan upplevas mer positiva om det sociala samspelet är positivt. Det har i planeringen av fritidshemmets verksamhet hittills funnits en mycket stark tilltro till att goda pedagoger kan göra ett bra arbete oavsett lokalernas utformning. Rekvisita för lek med olika tema kan stimulera leken även i mindre inspirerande lokaler. Men det finns en gräns för vad pedagoger kan göra. Skolinspektionen konstaterar i sin kvalitetsgranskning att upplevd stress och trängsel ofta beror på lokalernas utformning. Genomtänkt organisation med uppdelning av barnen i smågrupper och planerade aktiviteter kan endast delvis motverka detta. Dessutom innebär begränsade fysiska förutsättningar för arbetet en hårdare belastning på personalen. En alltför ansträngd arbets-situation kan medföra att personalen inte orkar eller hinner med att skapa trivsamt atmosfär i lokalerna.

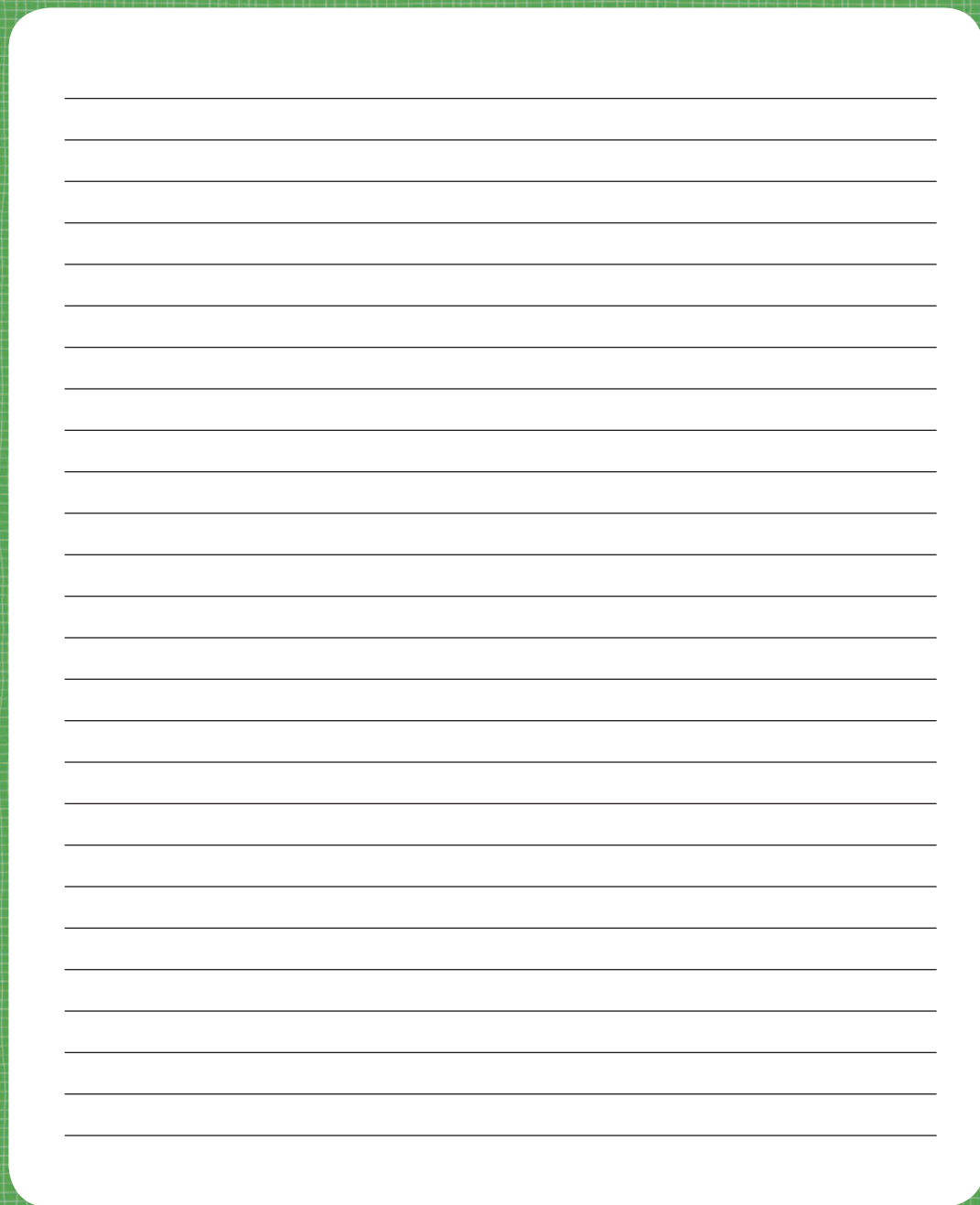
I utemiljön är handlingsutrymmet större, det finns mer ytor att göra egna saker på. Samtidigt, om tillgången på pedagoger är begränsad kan nyttjandet av utemiljön begränsas av säkerhetsskäl, alternativt bli en verksamhet med ett högre inslag av otrygghet. Om basen för samvaron och stämningen mellan barnen är osäker och labil kan konflikter eller negativa beteenden bli resultatet i stället för en stimulerande aktivitet.

ATT ERBJUDA EN MENINGSFULL FRITID

1. Vad lägger vi in i begreppet meningsfull fritid? Hur kan vi i arbetslaget avgöra om aktiviteter är meningsfulla? Vems perspektiv råder i verksamheten idag – barnens/pedagogernas? Andras perspektiv?
2. Hur skapar vi balans mellan barnens intressen och de utmaningar vi i arbetslaget anser att barnen behöver?
3. Hur arbetar vi för att fånga upp barnens egna idéer för att förverkliga och utmana dem?
4. Hur anpassar vi verksamheten till barnens behov, åldrar, kön, mognad, intressen och erfarenheter?
5. Hur varierar vi verksamheten så att den är meningsfull, stimulerande och utvecklande för barnen? Hur mycket styr rutiner och slentrian?
6. Är något av barnens intresseområden underrepresenterade? Vilka kompetensutvecklingsbehov finns hos oss för att åtgärda utvecklingsbehoven?
7. Vilken hänsyn tar vi på vår skola/vårt fritidshem vid planering av rutin-situationer när det gäller att ge barnen tid och utrymme för lek?
8. Vilken roll har vi som pedagoger för att stimulera, utmana och stödja barnens lek?
9. Hur skapar vi optimala miljöer för olika funktioner, lekar och aktiviteter utifrån de lokaler och den utemiljö som finns att tillgå?

EGNA FRÅGESTÄLLNINGAR

Att främja delaktighet och inflytande

I skollagen anges att barn och elever ska ges inflytande efter ålder och mognad och att de ska hållas informerade om frågor som rör dem. Även läroplanen behandlar elevernas ansvar och inflytande. Enligt Skolverkets allmänna råd för kvalitet i fritidshem bör personalen aktivt arbeta för elevers rätt till inflytande men också för att de ska förstå sambanden mellan inflytande, delaktighet och ansvar över fattade beslut.

Barn i fritidshem har oftast inget val om de ska vara där eller ej, och de är väl medvetna om att de är där för att föräldrarna arbetar eller studerar. Men verksamheten präglas av att vara barnens domän. Där kan barn få förståelse för vad demokrati är genom att de ges möjligheter att påverka aktiviteter och att kunna välja var, när och hur de vill leka. Pedagoger finns tillhands för att stötta barnen och ge dem redskap för att realisera sitt inflytande. Om detta ska bli den upplevelse av de demokratiska principer som enligt läroplanen ska genomsyra vardagen i fritidshemmet, så behöver arbetet med barnens inflytande ske medvetet och uttalat samt med respekt för barns uttryckta vilja.

Studier visar att barn kan utöva inflytande genom valen av vad hon eller han vill göra men också mer organiserat genom att uttrycka och påverka verksamheten genom någon form av fritidsråd. Enklart är dock att uppmärksamma barns inflytande i samband med barnens initierade aktiviteter och lek. Inflytande är starkt relaterat till ansvar och i fritidshemmets verksamhet finns många tillfällen där barn får ta ansvar för sina handlingar och för miljön. Vid val av aktiviteter tar barnen ofta ansvar för genomförande och avslutning.

En enkel fyrfältsfigur kan användas för att stämma av vad barnen i fritidshemmet främst utövar inflytande över.

Vilken(a) fält dominerar verksamheten i vårt fritidshem?

	Initierad av pedagog	Initierad av barn
Spontan aktivitet		
Planerad aktivitet		

Enligt skollagen och läroplanen ska eleverna vara delaktiga i olika former av utvärdering av verksamheten. Det kan exempelvis ske i form av snabba uppföljande samtal i grupp i samband med avslutad aktivitet, som enskilda utvärderande samtal eller i form av enkäter kring verksamheten i stort. Rutiner som hur mellanmålet organiseras kan efter några veckors provotid följas upp med utvärderande samtal med barnen.

GRUNDLÄGGANDE VÄRDEN GESTALTAS OCH LÄRS I FRITIDSHEMMET

Läroplanens avsnitt som behandlar grundläggande värden, förståelse och medmänsklighet, saklighet och allsidighet samt normer och värden gäller fullt ut för fritidshemmet. I fritidshemmet aktualiseras detta ständigt i vardagliga handlingar inom vitt skilda områden från hur elever och föräldrar bemöts och välkomnas på morgonen till hur ett arbetsschema bland pedagogerna konstrueras och efterlevs.

Fritidshemmet är, med sin gruppinriktade verksamhet, en plats där personalen tillsammans med barnen kan diskutera och förhandla om de regler som ska gälla i fritidshemmet. Ingrid Bardon visar att de normer och värden som etableras i fri-

tidshem och som barn lär, påverkas av pedagogernas handlande och förhållningssätt. Genom att respektera och lyssna till barnen blir pedagogen en förebild som bidrar till att barn utvecklar förmågor att ta ansvar. Barn lär sig att konflikter kan hanteras genom ömsesidig respekt och att det sällan är farligt med konflikter. Pedagogerna ses som de som garanterar att dessa normer omfattas av alla i fritidshemmet.

Enligt Bardon säger barnen själva att det är i leken man lär sig hur man är en bra kamrat. Trots övertygelsen att man ska vara juste mot varandra så innebär vardagen i fritidshemmet många gånger en verklighet med dispyter barnen emellan då pedagogerna får rycka in när barnen inte hanterar situationer själva. Enligt Skolverket är tillgången på närvarande vuxna av central betydelse för att förhindra att barnen utvecklar destruktiva beteenden. Skolinspektionen konstaterar dock att det finns en tendens att relationerna mellan vuxna och barn blir ytliga och att det förekommer kränkningar barn emellan som personalen inte alltid klarar av att fånga upp. Detta är vanligare ju större barngrupperna är, men kan också förklaras av brist på gemensamma strategier i arbetet.

Det är viktigt att pedagoger lär sig identifiera kritiska situationer och även utvecklar en idé om vad som ska göras och varför. Enligt Gunnel Colnerud kan pedagoger ha olika, ofta omedvetna, grunder för sitt handlande i ambitionen att fostra barn till moraliska individer. En gemensam diskussion och utarbetandet av gemensamma strategier kan vara ett sätt att synliggöra de egna grunderna för handlandet och nå fram till gemensamma utgångspunkter.

I en stor grupp blir gemensamma regler för uppförande viktiga för att säkerställa en grundläggande ordning och ett visst mått av lugn och ro. Forskning visar också att etableringen av normer som har med ren disciplinering att göra är vanliga i fritidshemmet, som att sitta still under samling, säga till när man kommer och går hem, vänta på sin tur, stå i led etc. De här rutinerna och reglerna ökar i takt med barngruppens storlekar. För att skapa nödvändig lugn och ro i verksamheten är det viktigt med gemensamma regler och att de följs. Samtidigt, om fritidshemmet ska vara en plats för lärande måste samtalen mellan pedagog och barn vara djupare än att bara meddela regler och förhållningssätt.

JÄMSTÄLLDHET MELLAN FLICKOR OCH POJKAR

Läroplanen betonar vikten av att motverka traditionella könsmonster som en del av värdegrundsarbetet. I Skolverkets allmänna råd kommenteras betydelsen av att effektivt jämställdhetsarbete börjar med de vuxna.

Många fritidsintressen är könsbundna. Det ställer krav på pedagogernas roll att balansera redan existerande fritidsintressen och visa på alternativ så att både flickor och pojkar får samma utrymme och möjligheter till allsidig utveckling i verksamheten. Flickors och pojkars inbördes relationer och beteenden påverkas mer eller mindre av både närvaro och frånvaro av det motsatta könet. Ett medvetet arbete för att skapa kontakt och trygghet i gruppen, som helhet, kan motverka den uppdelning av könen som oftast annars förekommer. Det innebär att utveckla förhållningssätt mellan flickor och pojkar likväl som mellan yngre och äldre barn i fritidshemmet.

Inom aktiviteterna i fritidshemmet finns det många möjligheter att stimulera lärandet utifrån ett genusperspektiv. I ett exempel från bakning med en grupp elever uppmärksammade pedagogerna vad flickorna respektive pojkarna behövde utveckla i sitt lärande. För pojkarna låg fokus på att utveckla språket, samarbeta och få visa omsorg. I flickgruppen låg fokus på att utöva praktisk matematik och experimenterande för att stärka deras självförtroende.

Att kartlägga och analysera verksamheten ur ett genusperspektiv är ett användbart verktyg. Forskaren Kajsa Svaleryd framhåller värdet av kartläggning och understryker att ett sådant arbete kan ge varje individ möjlighet att utforska, prova och utveckla vars och ens fulla potential oavsett kön. Svaleryd kallar detta kompensatorisk pedagogik där målet är att alla, oavsett kön, ska få samma möjligheter till utveckling och där både pojkar och flickor ska få en positiv könsidentitet.

ATT FRÄMJA DELAKTIGHET OCH INFLYTANDE

1. Hur arbetar vi i fritidshemmet med de grundläggande normer och värden som anges i läroplanen?
2. På vilket sätt stimulerar vi pedagoger barnens lärande i att förhandla om regler och hantera konflikter?
3. Hur skapar vi en progression så barnen får chans till ökat inflytande och ansvar med stigande ålder och mognad? Vilken stimulans och vilka redskap ger vi barnen?
4. Vad har barnen inflytande över och vad tar de ansvar för på vårt fritidshem? Hur vet vi att de *faktiskt* har inflytande?
5. Hur arbetar vi i fritidshemmet för att ge flickor och pojkar lika möjligheter att stärka och utveckla sina förmågor och erfarenheter?
6. Hur fungerar vi i arbetslaget som vuxna förebilder?

EGNA FRÅGESTÄLLNINGAR

Kvalitetsarbete i fritidshemmet

Att mäta kvalitet i fritidshemmet

Att mäta kvalitet i pedagogisk verksamhet har varit omdiskuterat. I Skolverkets kunskapsöversikt om kvalitet i förskolan belyser Peder Haug hur flera forskare är kritiska till de mätningar som gjorts då det visat sig att mätningarna har styrt verksamhetens innehåll. Dessutom har resultaten från mätningarna varit osäkra, det har varit svårt att värdera vad de egentligen sagt om verksamheten. Följaktligen har också debatten kring hur man ska kunna mäta en bra verksamhet varit stark. Peder Haug påpekar vidare att uppfattningar om vad en bra förskola är, har varierat över tid. Det här gäller även fritidshemmet, vars verksamhet i likhet med förskolan inte styrs av kunskapsmål för eleverna utan av verksamhetsmål. Fritidshemmets förändrade villkor har antagligen också påverkat synen på vad som kan anses vara bra fritidshem över tid.

Ofta har god kvalitet kopplats samman med hög resurstillgång. Visst har det betydelse, men undersökningar visar också att det inte finns någon direkt relation mellan kostnader och kvalitet. Resurser måste satsas på rätt saker för att ge kvalitet. Därför är det viktigt att ansvariga skolhuvudmän och rektorer skaffar sig god kännedom och kunskap om vad som är nödvändiga förutsättningar för att uppnå en hög kvalitet i fritidshem.

Skolverket definierar begreppet kvalitet utifrån hur väl verksamheten

- uppfyller nationella mål,
- svarar mot nationella krav och riktlinjer,
- uppfyller andra uppsatta mål, krav och riktlinjer, förenliga med de nationella,
- kännetecknas av en strävan till förnyelse och ständiga förbättringar utifrån rådande förutsättningar.

De nationella kraven och målen för fritidshemmet innefattar flera aspekter. Fritidshemmet ska innehålls- och tidsmässigt komplettera utbildningen i förskoleklass och skola genom att stimulera elevernas utveckling och lärande och erbjuda dem en meningsfull fritid samt främja allsidiga kontakter och social gemenskap. Dessutom ska fritidshemmet bidra till att läroplanens mål uppnås. I skollagen finns det krav som berör elevgruppens storlek och sammansättning, lokaler och miljö samt personalens utbildning. Det här är perspektiv som ska ingå när man bedömer kvaliteten i fritidshemmet.

Ansvaret för fritidshemmens kvalitet

Ansvar för att verksamheten håller god kvalitet bärs av många. Ytterst är det skolhuvudmannen dvs. kommunen och dess ansvariga politiker eller när det gäller fristående skolor dess styrelse. Huvudmannen har det övergripande ansvaret för att verksamheten bedrivs i enlighet med styrdokumentet och att det finns förutsättningar att arbeta mot målen. Huvudmannen ansvarar också för att resursfördelningssystemen tar hänsyn till de behov som fritidshemmen har.

Rektor har motsvarande ansvar för förutsättningar och resursfördelning inom den enhet där fritidshemmet ingår. Den pedagogiska ledningen är en viktig faktor för kvaliteten i fritidshemmet liksom personalens utbildning och kompetens. Det är också betydelsefullt vilka förutsättningar ledningen ger personalen att, med stöd av styrdokumentet, utforma uppdraget där omsorg, fostran, lärande och utveckling bildar en helhet. Här är tid för planering, uppföljning och utvärdering en förutsättning.

Andra viktiga förutsättningar för kvaliteten i det pedagogiska arbetet är att elevgrupperna har en lämplig sammansättning och storlek och att det finns lokaler och utrustning för att syftet med utbildningen ska kunna uppfyllas.

I skollagen har kravet på ett systematiskt kvalitetsarbete förstärkts. Varje huvudman, rektor och förskolechef har ett ansvar att systematiskt och kontinuerligt planera, följa upp och utveckla utbildningen. Inriktningen på det systematiska kvalitetsarbetet ska vara att de nationella mål som finns för utbildningen uppfylls. Om det genom uppföljningen kommer fram att det finns brister i verksamheten ska nödvändiga åtgärder vidtas. I skollagen anges också att det systematiska kvalitetsarbetet ska dokumenteras både på huvudmannanivå och på enhetsnivå. Där finns även krav på att kvalitetsarbetet ska genomföras under medverkan av lärare, övrig personal och elever. Vårdnadshavare ska också ges möjlighet att delta i kvalitetsarbetet.

Fritidspedagogernas förutsättningar att planera, utvärdera och utveckla verksamheten är beroende av stödet från den lokala ledningen. Skolinspektionens kvalitetsgranskning visar tyvärr att det finns brister när det gäller uppföljningar och utvärderingar av fritidshemmets verksamhet. I många av de granskade kommunerna saknades både mål och utvärderingar på central nivå samt diskussioner om fritidshemmets förutsättningar. Rektors engagemang i fritidshemmets gransknings- och förbättringsarbete var marginellt. Genomfördes utvärderingar var det ofta i förhållande till skolans verksamhetsmål och handlade inte om det som specifikt berör fritidshemmets uppdrag.

Systematiskt kvalitetsarbete – så går det till

Det systematiska kvalitetsarbetet innebär att man följer en viss ordning, ett visst system, för att förbättra kvaliteten och måluppfyllelsen i linje med de styrande dokument som finns för fritidshemmen. Det innefattar planering, uppföljning, utvärdering, analys och bedömning samt olika former av förbättringsarbete och utvecklingsåtgärder.

Systematiskt kvalitetsarbete handlar om att lokalt utveckla metoder för att strukturera och systematisera ett arbete som redan utförs, och att reflektera över vad man gör, i vilket syfte, hur resultatet bedöms och används och vilka konsekvenserna blir både för verksamhetens utveckling och för de enskilda barnen.

Verktyg för kvalitetsarbetet

På Skolverkets webbplats www.skolverket.se/kvalitetsarbete finns olika former av stöd för fritidshemmets kvalitetsarbete. Där hittar du bland annat:

Skolverkets verktyg för självskattning av kvaliteten i samtliga läroplansstyrda verksamhetsformer, *BRUK*.

Skolverkets verktyg till stöd för det systematiska kvalitetsarbetet, *Kvalitetsarbete i praktiken*.

Mer utvecklingsstöd för ökad kvalitet i fritidshem finns på www.skolverket.se/fritidshem

Kvalitetsarbete bedrivs på flera nivåer; individnivå (elev, lärare, rektor), gruppnivå (elevgrupp, arbetslag) och organisationsnivå (enhet, skola, huvudman) och nivåerna behöver länka i varandra. På varje nivå måste kvalitetsarbetet utformas utifrån den egna verksamhetens särart och förutsättningar. Det betyder att fritidshemmets kvalitetsarbete utgår från dess specifika uppdrag, mål, krav och riktlinjer i skollag och läroplan. Ett uppdrag som också innebär ett nära samarbete med förskoleklass och skola.

I fritidshemmet finns en tradition av att genom observationer skaffa sig kunskap om hur verksamheten fungerar och hur väl den svarar mot de behov som enskilda barn har. Syftet med observationerna är främst att ”stämma av” för att kunna bedöma hur man ska förhålla sig gentemot barnen, för att utveckla strategier och för att checka av sitt eget agerande. Bedömningarna fungerar som ett verktyg för eget yrkesutövande och är framtidsyttande för lärande och utveckling hos barnen. Arbetet med att observera och kartlägga barnen och verksamheten, i syfte att utveckla densamma, är väl i linje med de krav på systematisk uppföljning som ställs på huvudmannen och i förlängningen på pedagogerna. Fritidshemmets uppdrag behöver diskuteras i arbetslaget för att den konkreta förståelsen av de nationella målen ska vara gemensam. Alla behöver göra samma tolkning av de relevanta begreppen så att alla berörda pratar om samma sak och utgår ifrån gemensamma begrepp. Synsättet på hur man som pedagog ska förhålla sig både i planerade aktiviteter och i informellt uppkomna lärandesituationer i det vardagliga arbetet liksom vid rutinsituationer, bör också vara gemensamt. Tydlighet och precision avseende målen med verksamheten är väsentligt för att man ska kunna utvärdera, analysera och vidta åtgärder för att förbättra kvaliteten.

Om ett identifierat förbättringsområde exempelvis handlar om hur man i verksamheten bättre ska kunna svara mot de äldre barnens intresse och behov, så att de inte slutar på fritidshemmet, kan arbetsgången i ett kvalitetsarbete vara följande.

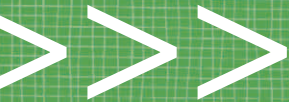
Målet är att erbjuda barnen meningsfulla aktiviteter oavsett ålder liksom att de äldre barnen ska få möjlighet till mer utåtriktade aktiviteter för att lära känna närmiljön och komma i kontakt med föreningslivet. Utvärderingar visar att de äldre barnen känner sig åsidosatta, de får inte den stimulans och de meningsfulla fritidsaktiviteter som borde finnas. Personals analys utifrån utvärderingsresultaten visar att deras arbetsscheman är utformade så att tillgängligheten under skoldagen prioriteras och att den senare eftermiddagen mer präglas av tillsyn av en stor grupp barn än riktade aktiviteter i mindre grupperingar.

Efter analysarbetet drar arbetslaget tillsammans med ledning, barn och föräldrar upp riktlinjer och planerar för en förbättring rörande verksamhetens inriktning och utformning för de äldre barnen. Målet kanske sätts till att fler 9–12-åringar ska uppleva att fritidshemsverksamheten är meningsfull nästa verksamhetsår än pågående år. Följande förändringar genomförs: Arbets-scheman ändras så att personal ska kunna frigöras för att genomföra studiebesök med mera i närområdet med en mindre grupp av de äldre barnen. Barnen ska också i högre grad tas med i planeringen av aktiviteterna.

Efter en tid följs förändringarna upp genom samtal med de äldre barnen. Under vårterminens senare del jämförs ”avhoppen” av äldre barn med föregående år och intervjuer med de äldre barnen görs om hur de upplever sin fritidshemstid liksom med föräldrarna om vad de vill med barnens fortsatta tid i fritidshemmet. Kanske når man målet att barnen erbjuds meningsfulla aktiviteter oavsett ålder och de äldre barnen är kvar i fritidshemmet. Eller så kanske man inte når målet utan får fundera vidare för att utveckla verksamheten ytterligare för att passa de äldre barnen.

Den skriftliga dokumentationen blir här ett viktigt underlag för att stämma av hur arbetet utvecklas gentemot de nationella mål som finns för verksamheten och i förhållande till de lokala utvecklingsmål man satt upp som att förbättra verksamheten för de äldre barnen som ovan.

I arbetet med att utveckla verksamheternas kvalitet är det viktigt att personalen är delaktig och har inflytande. För att nå genomslag och leda till verkliga förbättringar behöver kvalitetsarbetet vara brett förankrat hos personal, barn, elever och vårdnadshavare. Rektorn har ett särskilt ansvar för att kvaliteten i verksamheten systematiskt utvecklas i förhållande till målen. Detta systematiska arbete är den drivande kraften bakom kvalitetsarbetet.

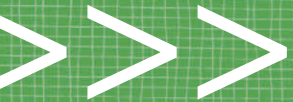

KVALITETSARBETE I FRITIDSHEM

För rektor

1. På vilket sätt bidrar jag som rektor till att förankra styrdokumentet så att de omsätts i arbetslagen?
2. Vilka förutsättningar ger jag som rektor pedagogerna att skapa trivsamma, trygga och utvecklande miljöer och situationer som främjar lärande och ger eleverna en meningsfull fritid?
3. Hur ger jag som rektor personalen förutsättningar att diskutera fritidshemmets normer och värden och utveckla ett gemensamt förhållningssätt?
4. Vilken betydelse har personalens kompetens och elevgruppens storlek och sammansättning för elevernas demokratiska utveckling? Hur kan jag som rektor ge förutsättningar för fritidshemmet att arbeta med det demokratiska uppdraget?
5. Vad ligger till grund för prioriteringar av hur resurserna fördelas i vår skola och vårt fritidshem?
6. Hur säkerställer jag som rektor att grundförutsättningar i form av utbildad personal, lämplig gruppstorlek och personaltäthet samt behovet av särskilt stöd uppfyller skollagens krav?
7. På vilka sätt tar jag som rektor hänsyn till fritidshemmets uppgift när skolans lokaler organiseras och schemaläggs?
8. Hur kan jag som rektor aktivt stödja fritidshemmets systematiska kvalitetsarbete? Vilka förutsättningar ges arbetslagen idag?
9. Vilka kompetensutvecklingsbehov finns hos personalen? Hur kan jag som rektor bidra till att åtgärda utvecklingsbehoven?
10. Hur kommunicerar jag som rektor vårt fritidshems kvalitet med politikerna eller styrelsen i förhållande till de lokala och nationella styrdokumentens intentioner med fritidshemmen?

[illegible]

KVALITETSARBETE I FRITIDSHEM

För arbetslaget

- 1. Vilka mål formulerar vi i arbetslaget för att fritidshemmets kvalitet ska utvecklas? Hur formuleras målen för att vara möjliga att utvärdera?
- 2. Vilka rutiner har vi för planering, uppföljning och utvärdering av hur fritidshemmet arbetar i relation till skollag och läroplan?
- 3. Hur utvärderar vi verksamheten? Hur använder vi utvärderingarna för att utveckla fritidshemmets kvalitet?
- 4. Vilken dokumentation behöver vi ha för att kontinuerligt kunna följa upp, analysera och utvärdera verksamhetens kvalitet?
- 5. Hur avgör vi att gruppstorlekar och gruppammansättningar är lämpliga i vår verksamhet?
- 6. På vilket sätt samarbetar vi med barnens föräldrar/vårdnadshavare för att ge barnen en stimulerande och stödjande uppväxtmiljö?

EGNA FRÅGESTÄLLNINGAR

Referenser

Ahlström, Björn (2009). *Bullying and Social Objectives. A Study of Prerequisites for Success in Swedish Schools*. Sociologiska institutionen, avhandling.

Andersson, Birgit (2010). *Introducing assessment into Swedish leisure-time centres – pedagogues' attitudes and practices*. Education Inquiry Vol. 1, No. 3, September 2010, pp.197–209.

Bardon, Ingrid (2008) *På fritids tänker man inte på att man lär sig saker*. Lärande på fritidshem. D-uppsats HLK. Jönköping.

Barnombudsmannen (2003).

Berggren, Leif, red. (2000). *Fritidskulturer*. Studentlitteratur. Lund.

Bergman, Bo & Bengt Klefsjö (2007). *Kvalitet från behov till användning*. Studentlitteratur.

BRIS (2010). *Bris-rapporten 2010*. <http://www.bris.se/default.asp?pageID=230>

Bäck-Wiklund & Lundström (2006). *Barns vardag i det senmoderna samhället*. Natur & Kultur, Stockholm.

Calander, Finn (1999). *Från fritidens pedagog till hjälplärare, Fritidspedagogers och lärares yrkesrelation i integrerade arbetslag*. Uppsala Studies in Education 80, Acta Universitatis Upsaliensis. Elanders Gotab, Sthlm.

Carlgrén, Ingrid (2001). *Fritidspedagogerna och skolans utveckling*. Lärarförbundet. Erlanders Gummessons, Falköping.

FN:s konvention om Barns rättigheter.

Johansson, Barbro (2000). *Kom och ät, jag ska bara dö först. Datorn i barns värld*. Etnologiska föreningen i Västsverige 31, Etnologiska institutionen, Göteborg.

Johansson, Barbro (2005). *Barn i konsumtionssamhället*. Nordstedts akademiska förlag. Falun.

Haglund, Björn (2009). *Fritid som diskurs och innehåll. En problematisering av verksamheten vid "afterschool-programs" och fritidshem* i Pedagogisk forskning i Sverige. 2009 årg 14, nr 1 sid. 22–44.

- Halldén, Gunilla (2006). *Utbildningsvetenskap – ett kunskapsområde med relevans för forskning om små barn* i Sandin, Bengt & Roger Säljö (red) (2006) *Utbildningsvetenskap – ett kunskapsområde under formering*. Stockholm: Carlssons förlag.
- Hansen, Monica (1999). *Yrkeskulturer i möte. Läraren, fritidspedagogen och samverkan*. Göteborg Studies in Educational Sciences 131 Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Johansson, Inge & Anna-Lena Ljusberg (2004). *Barn i Fritidshem*. IOL/Forskning nr 21. LHS, Sthlm.
- Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011*, Lgr11.
- Myndigheten för skolutveckling (2003). *Att granska och förbättra kvalitet*. Stockholm: Fritzes.
- Prop. 1975/76:39. *Skolans inre arbete*.
- Prop. 2009/10:165. *Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet*.
- Rohlin, Malin (2001). *Att styra i namn av barns fritid. En nutidshistoria om konstruktionen av dagens fritidshem i samordning med skolan*. Lärarhögskolan i Stockholm. Studies In Educational Sciences 41 HLS förlag.
- Scherp, Hans-Åke (2005). *Kvalitetsarbete utifrån ett lärandeperspektiv*. Universitetstryckeriet. Karlstad.
- Skolinspektionen (2010). *Kvalitet i fritidshem*. Kvalitetsgranskning rapport 2010:3. Skollagen (2010:800).
- Skolverket (1999). *Allmänna råd med kommentarer för fritidshem*. Stockholm: Fritzes.
- Skolverket (2000). *Finns fritids? En utvärdering av kvalitet i fritidshem*. Skolverkets rapport nr 186.
- Skolverket (2001). Asplund Carlsson, M. Pramling Samuelsson, I. Kärrby, G. *Strukturella faktorer och pedagogisk kvalitet i barnomsorg och skola en kunskapsöversikt*. Kalmar: Liber.
- Skolverket (2003). *Gruppstorlekar – och personaltäthet i förskola, förskoleklass och fritidshem*. Skolverkets rapport 237.
- Skolverket (2003). Haug, Peder (2003) *Om kvalitet i förskolan. Forskning och utvärdering av förskolan 1998–2001*. Stockholm: Fritzes.

- Skolverket (2007). *Allmänna råd med kommentarer, Kvalitet i fritidshem*. Stockholm: Fritzes.
- Skolverket (2009). *Skolverkets lägesbedömning 2009*, rapport 337.
- Skolverket (2009) *Vad påverkar resultaten i svensk grundskola? Kunskapsöversikt om betydelsen av olika faktorer*. Stockholm: Fritzes.
- Skolverket (2009). *Resursfördelning utifrån förutsättningar och behov?* Skolverkets rapport 330.
- Skolverket (2009). *För att främja likabehandling och förebygga diskriminering, trakasserier och kränkande behandling*. Stockholm: Fritzes.
- Skolverket (2010), *Perspektiv på barndom och barns lärande. En kunskapsöversikt om lärande i förskolan och grundskolans tidigare år*. Stockholm: Fritzes.
- Skolverkets officiella statistik, 2010. www.skolverket.se
- Socialstyrelsen (1988). *Pedagogiskt program för fritidshem*. Allmänna råd från Socialstyrelsen 1988:7. Modin Tryck. Stockholm.
- SOU 1972:26 och 27. *Förskolan del 1 och 2*.
- SOU 1974:53. *Skolans arbetsmiljö*.
- SOU 1974:42). *Barns fritid. Fritidsverksamhet för 7–12 åringar*.
- SOU 1975:67. *Utbildning i samspel*.
- SOU 1975:94. *Barns sommar*.
- Svaleryd, Kajsa (2003). *Visst gör vi olika!*. I Barns fritid. Centrum för Barnkultur-forskning nr 35.
- Wehner-Godée, Christina (2005). *Att bedöma små barns kunnande* i Lindström, Lars & Viveca Lindberg (2005) *Pedagogisk bedömning. Om att dokumentera, bedöma och utveckla kunskap*. HLS förlag. Stockholm.

Lästips

- Myndigheten för skolutveckling (2004). *Kunskap kräver lek.*
- Skolverket (2003). *Gruppstorlekar och personaltäthet i förskola, förskoleklass och fritidshem.*
- Myndigheten för skolutveckling (2005). *Lärande och fysisk miljö – En kunskapsöversikt om samspelet mellan lärande och fysisk miljö i förskola och skola.*
- Myndigheten för skolutveckling (2007). *Kvalitetsarbete i förskola och skola.*
- Myndigheten för skolutveckling (2007). *Växelvis på modersmål och svenska – Språk- och kunskapsutveckling för flerspråkiga barn och ungdomar.*
- Myndigheten för skolutveckling (2008). *Vi lämnar till skolan det käraste vi har... Om samarbete med föräldrar – en relation som utmanar.*
- Myndigheten för skolutveckling (2008). *Att lyfta den pedagogiska praktiken.*
- Myndigheten för skolutveckling (2008). *Den andra möjligheten – estetik och kultur i skolans lärande.*
- Skolverket (2009). *Ditt barns fritid är viktig.*
- Skolverket (2009). *Kraften av samverkan. Om barns och unga om far illa eller riskerar att fara illa.*
- Skolverket (2010). *Utveckling pågår. Om kvalitetsarbete i fritidshem.*
- Skolverket (2010). *Kartläggning av skolbarnsomsorg för 10–12-åringar 2009.*
- Skolverket (2010). *Att stödja och styra. Om bedömning av yngre barn.*
- Skolverket (2010). *Barndomens förändrade villkor Förutsättningar för barns lärande i en ny tid.*
- Skolverket (2011). *Utvärdering av metoder mot mobbning.*
- Skolverket (2011). *Vad fungerar? Resultat av utvärdering av metoder mot mobbning.*
- Skolverket (2011). *Nolltolerans mot diskriminering och kränkande behandling – lagens krav och huvudmannens ansvar.*
- Skolverket (2011). *Förskolans och skolans värdegrund – förhållningssätt, verktyg och metoder.*
- Skolverket (2011). *Greppa språket – Ämnesdidaktiska perspektiv på flerspråkighet.*
- Vetenskapsrådet. (2008). *Forskning om villkor för yngre barns lärande i förskola, förskoleklass och fritidshem.* Vetenskapsrådets rapportserie 11:2008.

Fritidshemmets kvalitet och pedagogiska innehåll har stor betydelse för elevers utveckling och lärande under de första skoloråren. Fritidshemmet kompletterar förskoleklassen och skolan och stimulerar elevernas utveckling och lärande utifrån läroplanens mål.

För att fritidshemmet ska kunna spela denna väsentliga roll krävs ett gemensamt ansvarstagande från skolhuvudmän, rektorer och pedagoger. Den nya skollagen och läroplanen ger stärkta möjligheter att arbeta för att förverkliga fritidshemmets uppdrag.

Skolverket har tagit fram denna samtalsguide som ett stöd för rektorer att leda fritidshemmets kvalitetsarbete och för att underlätta rektors och pedagogers gemensamma reflektion och diskussion om fritidshemmets uppdrag, kvalitet och utveckling. Skriften lyfter fram och förtydligar fritidshemmets uppdrag utifrån skollag, läroplan, forskning och beprövad erfarenhet.

Skolverket

www.skolverket.se